

**PRIMJENA RAZVOJNE BIBLIOTERAPIJE
U RADU S DJECOM I MLADIMA
U NARODNOJ KNJIŽNICI**

**THE IMPLEMENTATION OF DEVELOPMENTAL
BIBLIOTHERAPY IN WORKING WITH CHILDREN AND
YOUNG ADULTS IN PUBLIC LIBRARIES**

Keti Krpan

Knjižnice grada Zagreba

keti.krpan@kgz.hr

Iva Klak Mršić

Knjižnice grada Zagreba

iva.klak.mrsic@kgz.hr

Višnja Cej

Knjižnice grada Zagreba

visnja.cej@kgz.hr

UDK / UDC 027.022-053.4-053.66-057.874.:

[028.8:615.85]

Stručni rad / Professional paper

Primljeno / Received: 30. 3. 2018.

Prihvaćeno / Accepted: 29. 5. 2018.

Sažetak

Cilj. Svrha je ovog rada prikazati kako se može primjenjivati razvojna biblioterapija na odjelima za djecu i mlade u narodnim knjižnicama.

Pristup. Razvoju emocionalnih i socijalnih kompetencija kod djece i mladih pridonosi korištenje razvojne biblioterapije koju često provode knjižničari u sklopu raznovrsnih knjižničnih programa unutar suvremene knjižnice. Rad je proizašao iz dugogodiš-

njeg iskustva autorica u radu s djecom i mladima, a strukturiran je metodom analize i usporedbe tekstova.

Rezultati. Za uspješno provođenje biblioterapijskog procesa potrebno je osigurati preduvjete kao što su mogućnost uspješne komunikacije s djecom, uspostavljanje dobre grupne povezanosti i razumijevanje grupne dinamike te izbor odgovarajuće građe. Rezultati pokazuju potrebu za brojnim kompetencijama knjižničara koji rade na odjelima za djecu i mlade.

Originalnost. Rad prikazuje kako provođenje razvojne biblioterapije pomaže djeci i mladima u rješavanju problema s kojima se susreću tijekom odrastanja. Za provjeru učinkovitosti pronađenog rješenja u biblioterapijskom procesu, rad naglašava i nudi tehniku dramske ili lutkarske igre.

Ključne riječi: biblioterapija, grupna dinamika, komunikacija, socijalni odgoj

Abstract

Purpose. The purpose of this paper is to present how developmental bibliotherapy can be applied in the children and youth departments in public libraries.

Approach. The use of developmental bibliotherapy contributes to the development of emotional and social competencies in children and young adults, and is often practiced by children librarians as a part of different library programmes in modern libraries. This paper is the result of many years of experience of the authors, and it is structured using the method of text analysis and comparison.

Results. It is important to provide certain preconditions for the successful implementation of a bibliotherapeutic process, such as successful communication with children, good group coherence, understanding of group dynamic, and the selection of appropriate reading materials. The results show the need for developing a number of competencies in the librarians working with children and young adults.

Orginality/value. The paper shows how implementation of developmental bibliotherapy helps children and young adults in solving the problems that they encounter while growing up. To test the efficiency of the solutions found through the bibliotherapeutic process, this paper emphasizes and presents the techniques of drama and puppet play.

Keywords: bibliotherapy, communication, group dynamic, social education

1. Uvod

Moć riječi i korištenje literature u svrhu unapređivanja zdravlja stara je metoda koja se koristi od davnina. Poznato je da su antički Grci spoznali snagu knjige i njezin ljekovit utjecaj na čovjeka te su svoje knjižnice nazivali lječilištima za duše. U Egiptu su pacijentima propisivali riječi kao lijek sa svrhom da se čovjekovo narušeno duševno stanje vrati u ravnotežu. U mnogim afričkim kulturama riječi ili stihovi tradicionalno se izgovaraju za potrebe izlječenja.¹ U kasnom srednjem vijeku dolazi do širenja bolničkih knjižnica, a engleski liječnik Bruce Bruce-Porter napisao je da je bolnica kalifa Al Mansura u Kairu pružala usluge čitanja Kur'ana od strane svećenika bolesnicima koji su bili voljni slušati. Kao lijek za nesanicu čitale su se priče i svirala glazba.² U 19. stoljeću liječnici su u bolnicama propisivali pacijentima izabrane knjige kako bi bolje razumjeli svoju bolest, simptome i liječenje. Prvo spominjanje biblioterapije kao tehnike u liječenju zabilježeno je sredinom 19. stoljeća. Sam termin biblioterapija, koji je nastao spajanjem grčkih pojmova *biblion* i *therapeia*, prvi je put u stručnom članku 1916. upotrijebio Crothers.³ On je njime opisao preporuku knjiga pacijentima koju su trebali pomoć za razumijevanje svojih zdravstvenih problema.⁴ Pojam biblioterapije u suvremenoj je upotrebi interdisciplinarni i stoga višeznačan budući da se koristi u brojnim i raznolikim kontekstima. Bašić ga definira kao program aktivnosti utemeljen na interaktivnom procesu između medija i ljudi koji taj proces doživljavaju.⁵ Biblioterapija se koristi kao pomoćna tehnika unutar logoterapije, grane psihoterapije koju je utemeljio bečki psihijatar Viktor Frankl, a koja pokušava dati odgovor na pitanja egzistencijalne praznine kod ljudi.⁶ Osim kliničke biblioterapije koju provode psihoterapeuti po bolnicama kao pomoćnu metodu u psihoterapiji, postoji i biblioterapija u širem smislu kao npr. ciljano i vođeno čitanje, koje se može ugraditi u čitateljske programe tijekom rada s različitim dobnim skupinama. Riordan i

¹ Puljak, A. Biblioterapija: knjigom do zdravlja. [citirano: 2017-07-10]. Dostupno na: <http://www.stampar.hr/hr/biblioterapija-knjigom-do-zdravlja>.

² Smjernice za knjižnične usluge za bolničke pacijente, starije osobe i osobe s posebnim potrebama u ustanovama za trajnu skrb i smještaj. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2009.

³ Crothers, S. M. A literary clinic. // *The Atlantic Monthly*, (1916), 291-300. [citirano: 2017-08-09]. Dostupno na: <http://www.unz.org/Public/AtlanticMonthly-1916sep-00291?View=PDF>.

⁴ Beatty, W. K. A historical review of bibliotherapy. // *Library Trends* 11, 2(1962), [citirano: 2017-09-10]. Dostupno na: https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/6050/librarytrends11i2c_opt.pdf?sequence=1.

⁵ Bašić, I. Interaktivna biblioterapija i pop kultura: mogućnosti primjene popularnih tekstova u terapeutske svrhe u radu s adolescentima i odraslima. // *Biblioterapija u pop kulturi / Frida Bišćan*. Karlovac : Gradska knjižnica Ivan Goran Kovačić, 2014. Str. 18.

⁶ Sever Globan, I.; J. Bošnjaković. Film kao ljekovita metafora u logoterapijskoj praksi. // *Nova prisutnost* 14, 2(2016), str. 219. Dostupno i na: <http://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&e-source=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwjN6-HclMXXAhUH2hoKHQqTAWMQFggI-MAA&url=http%3A%2F%2Fhrcaak.srce.hr%2Ffile%2F238064&usq=AOvVaw3g9k8FrBLTOr-KfpjblnLfl> [citirano: 2018-10-10].

Wilson definiraju biblioterapiju kao vođeno čitanje napisanih materijala s ciljem da dosegne razumijevanje i rješavanje problema važnih za osobne terapijske potrebe pojedinaca.⁷ U literaturi pronalazimo definirane tri osnovne vrste biblioterapije, a to su institucionalna, klinička i razvojna biblioterapija.⁸ Institucionalna i klinička biblioterapija provode se u bolničkom okruženju, dok se razvojna biblioterapija koristi u radu sa zdravom populacijom tijekom različitih razvojnih faza. Prilikom upotrebe termina dječja biblioterapija misli se isključivo na biblioterapiju sa zdravom djecom u fazama njihova odrastanja. Sucylaite navodi dva osnovna oblika razvojne biblioterapije: onu koja se primarno temelji na čitanju te onu kojoj je temelj interakcija, tj. razgovor o pročitanoj.⁹ U prvom slučaju stručna osoba (knjižničar, socijalni radnik, školski psiholog, pedagog i sl.) predlaže osobi ciljano čitanje određene literature koju smatra pogodnom za problem ili situaciju u kojoj se osoba nalazi. Drugi je pristup interaktivan te se temelji na interakciji između knjižne i neknjižne građe i ljudi. Pod biblioterapijom pritom mislimo na vođeno čitanje pri kojem je značajna uloga voditelja biblioterapijskog procesa koji kroz zajedničko čitanje i interpretiranje djela potiče čitatelja da upotrijebi maštu u pronalaganju što više odgovora za vlastiti problem.¹⁰ Voditelj dječje biblioterapije jest stručna osoba za rad s djecom i ima ulogu posrednika između medija i djece.

2. Preduvjeti uspješne biblioterapije

2.1. Uspješna komunikacija

Uspješna komunikacija s djecom snažan je čimbenik psihosocijalnog razvoja te je stoga vrlo značajna i u biblioterapiji. Uspjeh komunikacije s djecom ovisi o poznavanju specifičnosti za pojedinu fazu razvoja, kao i o razvoju osobnosti djeteta. Potrebno je u potpunosti prihvatiti da djeca u svakoj fazi svog razvoja imaju jedinstvene potrebe i vještine, kao i vlastite glasove koji zaslužuju da ih se sluša s uvažavanjem.¹¹ Iako su kognitivni i jezični razvoj (posebno kod djece) usko povezani, treba imati na umu da se komunikacija ne odvija samo riječima. Djeca se izražavaju na različite načine, a jezik je samo jedan od oblika dječje komunikacije. McLeod naglašava kako je za komunikaciju ključna interakcija djece s okolinom

⁷ Bašić, I. Biblioterapija i poetska terapija: definicija područja. // Biblioterapija i poetska terapija : priručnik za početnike. Zagreb: Balans centar, 2011. Str. 16.

⁸ Reščić-Rihar, T.; J. Urbanija. Biblioterapija. Ljubljana: Univerza, Filozofska fakulteta, Odelek za bibliotekarstvo, 1999.

⁹ Janavičiene, D. Bibliotherapy process and type analysis: review of possibilities to use it in the library. // Tiltai 53, 4(2010), str. 124.

¹⁰ Rudež, J. Biblioterapija. // Hrvatski : časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture 3, 1–2(2005), str. 109.

¹¹ Kolucki, B.; D. Lemish. Kako komunicirati s djecom. Zagreb: UNICEF, Ured za Hrvatsku, 2013.

i odraslima.¹² Hercigonja ističe da svaka dobna grupa ima svoje specifičnosti, pa se uspješna komunikacija temelji ne samo na vještini komuniciranja već i na dobrom poznavanju psihološke specifičnosti svake faze psihosomatskog razvoja, što zahtijeva različite pristupe modificirane prema djetetovim emocionalnim reakcijama.¹³ Kako bi stručna osoba u radu s djecom unaprijedila djelovanje, potrebno je njezino usklađivanje verbalne komunikacije s neverbalnom. Pritom treba obratiti pozornost na ton glasa i kontakt očima te aktivno slušati dijete i poticati ga na izražavanje osjećaja različitim komunikacijskim tehnikama. Komunikacija s djecom treba se temeljiti na međusobnom uvažavanju. Komunikacijske vještine koje dijete uči, sukladno principima socijalnog učenja, utjecat će i na način na koji dijete u životu komunicira sa svojim cjelokupnim okruženjem. Te će mu vještine pomoći pregovarati, rješavati probleme i učiti od drugih te pridonositi kvaliteti života. Jasno proizlazi, što posebno naglašava Ginott, kako kvaliteta djetetova života u velikoj mjeri ovisi o njegovoj sposobnosti komuniciranja.¹⁴ Prema Lučanin i Despot Lučanin, za uspješnu komunikaciju s djecom važno je ispuniti sljedeće preduvjete: poznavati i razumjeti dobne norme dječjeg razvoja, pokazivati poštovanje i iskrenost, pokazivati povjerenje pomoću iskrenosti i dosljednosti u ponašanju, procijeniti djetetove potrebe u danoj situaciji, procijeniti djetetovu sposobnost uspješnog suočavanja s promjenama, procijeniti i prilagoditi jezično izražavanje djetetovoj razini razumijevanja, koristiti neverbalnu komunikaciju, objasniti djetetu što zapravo znače njegove neverbalne poruke, koristiti se humorom i aktivnim slušanjem, a umjesto razgovora koristiti se (ovisno o dobi djeteta) i drugim komunikacijskim tehnikama, kao što su npr. pričanje priča, crtanje i kreativno pisanje, te „prijelaznim objektima“, odnosno omiljenim igračkama i igrama za poticanje boljeg suočavanja: kreativnom, nestrukturiranom igrom, igranjem uloga, pantomimom i sl.¹⁵ Ispunjavanjem navedenih preduvjeta za uspješnu komunikaciju s djecom osiguravamo pozitivne ishode provođenja dječje biblioterapije, koju je najbolje započeti zanimljivim igrama upoznavanja u grupi.

2.2. Grupna povezanost i grupna dinamika

Tijekom biblioterapije najčešće se koristi rad s manjom grupom djece, iako se ona ponekad provodi i s cijelim razredom. Pritom se koriste interaktivni postupci koji se temelje na odnosu između medija i djece te između svih sudionika biblioterapije. Sudionici biblioterapijskog procesa raspoređeni su kružno u

¹² McLeod, A. *Listening to children*. Philadelphia: Jessica Kongsley Publishers, 2008.

¹³ Kocijan Hercigonja, D. Uspješna komunikacija s djecom i adolescentima kao značajan čimbenik u procesu liječenja. // *Glasnik HKLD* 19, 3(2009), str. 15.

¹⁴ Ginott, G. H. *Između roditelja i djeteta*. Lekenik: Ostvarenje, 2005.

¹⁵ Lučanin, D.; J. Despot Lučanin. *Komunikacijske vještine u zdravstvu*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2010.

prostoru i u međusobnoj su interakciji. Samim time i grupa ima ljekovit učinak na pojedinca budući da je svaki pojedinac uvažavan i aktivan dio grupe. Bitan preduvjet uspješnog rada tijekom biblioterapijske radionice jest postizanje grupne povezanosti. Dobra grupna povezanost rezultira stabilnošću grupe, a u protivnom dolazi do njezina raspadanja i nemogućnosti daljnjeg djelovanja. Prema teoriji Brucea Tuckmana, postoje četiri faze grupne dinamike (kreiranje, oluja, normiranje i izvođenje). Tuckman govori kako u prvoj fazi, tijekom koje se članovi grupe upoznaju, dolazi do formiranja grupe. Pritom njezini članovi nisu dobro povezani jedni s drugima te se još uvijek međusobno procjenjuju. Tijekom prve faze članovi spoznaju svrhu i pravila grupe. U drugoj fazi oni iskušavaju granice pravila grupe nadmećući se za poziciju vođe, što rezultira sukobima. U toj fazi različitosti izlaze na površinu izazivajući neusklađenost. U tim je trenucima najvažnije uskladiti grupu jer inače nema daljnjeg napredovanja. U fazi usklađivanja, koju Tuckman naziva normiranjem, članovi grupe međusobno surađuju i na taj način postižu fazu zajedništva u kojoj prihvaćaju jedni druge sa svim različitostima, a sukobi se rješavaju raspravom. U četvrtoj fazi, koju Tuckman naziva izvođenjem, pojačava se fokus kako na zadacima tako i na odnosima s ciljem postizanja maksimalne učinkovitost grupnog rada.¹⁶ Za uspješnost biblioterapijskih radionica u radu s djecom iznimno je važno postići grupnu povezanost te pomno pratiti dinamiku grupe.

2.3. Izbor odgovarajuće građe

Prije početka dječje biblioterapije stručna osoba u ulozi voditelja radionice treba odrediti problem koji će proraditi s djecom te u skladu s time izabrati odgovarajuću građu. Pritom se prvenstveno misli na odabir književnog teksta, ali to također može biti i izbor odgovarajuće glazbe, filma i sl. Budući da se naglasak stavlja na izražavanje emocija i dojmova koje književni tekst pobuđuje kod čitatelja, biblioterapijska se radionica proširuje i uvođenjem drugih medija za prenošenje i pojačavanje osjećaja, kao što su ilustracije, fotografije, glazba i dr. Ilustracije se najviše koriste u radu s predškolskom djecom koja još nisu naučila čitati te prilikom njihova izbora treba posebno voditi računa o tome da one ne sadrže brojne detalje. Kvalitetne ilustracije dobro opisuju određeni sadržaj, tako da ga dijete može razumjeti i doživjeti. Cianciolo ističe da to zahtijeva poznavanje djetetove percepcije i njegova svijeta mašte.¹⁷ Ilustracija razvija percepciju kod djece i nedvojbeno izaziva određene osjećaje kod njih dok ju promatraju. Voditelj bibli-

¹⁶ Tuckman, Bruce W. Forming, storming norming and performing in groups.// The encyclopedia of informal education. [citirano: 2017-12-12]. Dostupno na: https://www.staff.science.uu.nl/~daeme101/infed.org-Bruce_W_Tuckman__forming_storming_norming_and_performing_in_groups.pdf.

¹⁷ Cianciolo J. P. Picture books for children. Chicago; London: American Library Association, 1997.

oterapije treba biti upoznat s grupom i razvojnim problemima s kojima se susreće unutar grupe prije izbora odgovarajuće građe. Također mora biti dobro upoznat s djelima koja preporučuje, što podrazumijeva to da ih sam mora proučiti, procijeniti i odrediti za koga su primjerena. Postoji i mogućnost preuzimanja već postojećih tematskih popisa literature, kao npr. tematskog popisa problemskih slikovnica¹⁸ koji znatno olakšava izbor građe za biblioterapijsku prorađu određenog problema ili situacije. Izabrani književni tekst treba razvijati pozitivne vrijednosti kod djece i podizati samopouzdanje. Ispravan odabir teksta, primjeren grupi djece s kojom će se raditi, važan je preduvjet uspješnosti biblioterapije. Prema Carlosu i Kiarie, pri izboru teksta za predškolsku i mlađu školsku djecu treba posebno voditi računa o tome da je priča jednostavna, jasna, kratka i uvjerljiva te da je primjerena uzrastu djece.¹⁹ Isto je tako važno da priča odgovara postavljenim ciljevima, odnosno potrebama i osjećajima koje želimo istražiti prilikom rada s djecom. Dobar izbor teksta jest onaj koji razvija osjećaj za kulturnu različitost, spolnu ravnopravnost i osjetljivost na nasilje. Likovi koji se susreću u tekstu trebaju imati karakteristike koje djeci daju nadu i ohrabrenje te time mogu pomoći pri njihovu suočavanju s različitim problemskim situacijama. Na taj se način kod djece može ublažiti stres. Stoga je važno, što naročito ističe Škrbina, da glavni lik bude netko tko je djetetu psihološki blizak i na koga će ono spremno reagirati te se s njime lako identificirati.²⁰ Čitateljski interesi važni su u odabiru literature i uvelike ovise o dobi sudionika biblioterapijske radionice. Škrbina navodi pet osnovnih književnih oblika za korištenje u biblioterapiji, a to su poezija, bajka, basna, pustolovni roman i realistična priča.²¹ Književni se tekst prilikom biblioterapije ne analizira kao umjetničko djelo, nego se koristi kao sredstvo za komunikaciju kojim se izražavaju osjećaji i misli te služi kao poticaj za daljnje djelovanje. U izabranom tekstu za biblioterapiju obvezno treba biti prisutno načelo nade. Naime književna djela koja se primjenjuju u biblioterapijskoj praksi jesu ona koja u središtu priče imaju likove koji su usprkos otežanim životnim situacijama uspjeli učiniti najbolje te vode čitatelja do preoblikovanja vrijednosnog sustava. Prema Elizabeth Lukas, neka je knjiga dobra onda kada je kadra biti „prijatelj duše“, što pretpostavlja da je iskrena, poticajna, zabavna, utješna, nadahnjujuća, odnosno onakva kakvi su pravi prijatelji.²² Škrbina stoga naglašava da je preduvjet uspješne biblioterapije „izbor

¹⁸ Knjižnice grada Zagreba. Tematski popis problemskih slikovnica. [citirano: 2017-12-10]. Dostupno na: <http://www.kgz.hr/hr/za-djecu-i-mlade/knjige-za-djecu-i-mladez/tematski-popis-problemskih-slikovnica/2027>.

¹⁹ Cartledge, G.; M. Kiarie. Learning social skills through literature for children and adolescents. // Teaching exceptional children 34, 2(2001), str. 40.

²⁰ Škrbina, D. Art terapija i kreativnost. Zagreb: Veble commerce, 2013. Str. 226.

²¹ Isto, str. 227.

²² Lukas, E. Što nas u životu pokreće: logoterapijski pristupi. Zagreb: Svijetla točka, 2013. Str. 123.

prave knjige u pravo vrijeme za pravi problem“.²³ Kvalitetna terapijska priča predočuje univerzalne ljudske emocije i potrebe, kao što je potreba za ljubavlju, prihvaćanjem i uvažavanjem, ističe Barišić. Čitatelj usvaja obrasce ponašanja koji su prikazani u priči. On, kako navodi Barišić, prolazi kroz proces interkomunikacije „u kojoj postojeće iskustvo autentične dijaloške pozicije obogaćuje s pozitivnom identifikacijom iskustva stečenog kroz priču“.²⁴ Pritom kod sudionika biblioterapije dolazi do razvoja čitateljske pismenosti. Čitateljska pismenost podrazumijeva, među ostalim, i aspekt promišljanja i procjenjivanja pismenog teksta radi postizanja osobnog razvoja i aktivnog sudjelovanja u društvu.²⁵

3. Opće odrednice biblioterapijskog procesa

Interdisciplinarnost i višeznačnost pojma biblioterapije na koji nas upućuju brojne definicije govori kako on može biti protumačen na različite načine. Ipak, postoje opće odrednice biblioterapije te svaki biblioterapijski proces, kao što navodi Škrbina, izaziva određene reakcije koje djeluju na sudionike i mogu se svrstati u četiri faze.²⁶ Početna faza, o kojoj najviše ovisi uspješnost daljnjeg tijeka biblioterapijskog procesa, jest identifikacija u kojoj čitatelj sebe i osobe iz svoje bliže okoline poistovjećuje s likovima iz knjiga ili događaje iz svoga života poistovjećuje s onima iz knjiga. Pri psihološkom procesu tijekom čitanja u kojem čitatelj razmišlja o postupcima i karakternim osobinama lika kod njega se izaziva emocionalna reakcija. On prepoznaje sebe ili svoju životnu situaciju te kroz asocijativne i identifikacijske procese prorađuje svoje probleme i konkretne situacije. Buonanno tumači da su likovi i situacije koje nam donose priče potencijalni virtualni modeli s kojima se čitatelji poistovjećuju i koje u stvarnom životu mogu oponašati.²⁷ Drugu fazu biblioterapijskog procesa čine projekcija i introprojekcija. Naime čitatelj problem koji ima projicira u lik iz teksta s kojim se identificirao doživljavajući ga izvana. On tada, ističe Rudež, sa stajališta lika iz djela propituje vlastite stavove te isprobava moguće načine rješavanja problema bez mogućnosti izlaganja vlastitog ponašanja negativnim kritikama drugih.²⁸ Treća faza promatranog procesa jest katarza koja čitatelju omogućuje oslobađanje nakupljenih emocija te rasterećenje i oslobađanje napetosti. Do reakcije u toj fazi dolazi zato što čitatelj dijeli emocije s

²³ Škrbina, D. Nav. dj., str. 219.

²⁴ Kapović Vidmar, P.; M. Lacovich. 7 putovanja: terapijske priče za djecu. Rijeka: Naklada Uliks, 2017. Str.7.

²⁵ Čitalačka pismenost. // Logokor. [citirano: 2017-12-10]. Dostupno na: <http://www.logokor.hr/citalacka-pismenost.html>.

²⁶ Škrbina, D. Nav. dj., str. 230.

²⁷ Buonanno, M. Leggere la fiction. Napoli: Ligouri, 1996. Str. 24.

²⁸ Rudež, J. Biblioterapijska metodologija. // Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture 2, 1–2(2004), str. 57.

likom iz djela koje čita, odnosno suosjeća s njim. Sudionik biblioterapijskog procesa shvaća da se problemi ne događaju samo njemu, zbog čega ta faza ublažava stres. U posljednjoj fazi sudionik procesa osvještava osobne probleme i moguće načine njihova rješenja putem osobnih reakcija na događaje iz pročitane teksta. Uvidom u vlastito stanje čitatelj je osnažen za životne situacije pred kojima se nalazi. Nakon posljednje faze biblioterapijskog procesa sudionik može osjetiti pozitivne učinke biblioterapije doživljavajući promjene osobnosti te promjene u stavovima koje rezultiraju promjenama u ponašanju.

4. Razvoj socijalnih i emocionalnih vještina tijekom biblioterapije dramsko- lutkarskom igrom

Razmatranjem faza u procesu učenja (faze preparacije, faze inkubacije, faze iluminacije ili uvida te faze verifikacije)²⁹ jasno je da se tijekom biblioterapije odvija proces učenja. Faza verifikacije upućuje na potrebu provjeravanja pronađenog rješenja kod sudionika obuhvaćenih procesom. Provjeravanje pronađenog rješenja za situacijski problem najbezbolnije je provoditi putem situacijske, dramske ili lutkarske igre, ovisno o dobi djece u grupi s kojom se provodi biblioterapija. Subjekti procesa prilikom dramatizacije određenu problemsku situaciju igrom uklapaju u širi kontekst i na taj način uravnotežuju. Tom prilikom kod njih dolazi do reorganizacije sadržaja koje usvajaju. Rezultat sveukupnog djelovanja jest njihova primjena naučenog znanja u širokom rasponu situacija. Uvid je stoga iznenadni i neplanirani odgovor pojedinca na interakciju problemske situacije u zadanim okolnostima. U tom stanju neočekivano dolazi do shvaćanja rješenja koji je do tada za sudionika biblioterapijskog procesa bio nerazumljiv. Zato je iznimno učinkovito dramske ili lutkarske improvizacije koristiti nakon interpretativnog čitanja teksta. Interpretativno čitanje posebno je važan trenutak u percepciji književnog djela. Takvo čitanje zasniva se na intenzitetu, intonaciji, ekspresivnosti, boji glasa, tempu, stankama, jasnoći i izražajnosti. Upotreba scenske lutke tijekom interpretacije književnog teksta poželjna je za djecu nižih razreda osnovne škole. Lutka služi kao poticajno sredstvo za čitanje te se uz nju voditelju radionice otvara puno prostora za kreativnost.³⁰ Djeci je igra bliska i kao takvu treba ju što češće koristiti prilikom učenja. Platon je davno zaključio da je igra posao djetinjstva te je stoga najprirodniji način usvajanja novih znanja upravo putem igre. Gjurković ističe kako je igra toliko svestrana da djeca kroz nju nesvjesno uvježbavaju različite vještine iz svih aspekata osobnog razvoja: socijalnog, emocionalnog, tjelesnog i spo-

²⁹ Zarevski, P. Psihologija pamćenja i učenja. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2007.

³⁰ Lučić- Mumlek, K. Lektira u razrednoj nastavi: metodički priručnik. Zagreb: Školska knjiga, 2004. Str. 11.

znajnog.³¹ Problemske situacije tijekom biblioterapije aktualiziraju se dramskom igrom pomoću koje se istražuju njihova moguća rješenja, pritom aktivno uključujući sve sudionike biblioterapijskog procesa. Dramatizacija se temelji na ljudskoj potrebi za igrom, zabavom i komunikacijom. Krajnji cilj dramskih igara tijekom interpretacije pročitane književne predloška nije kazališna predstava, nego se dramske metode i tehnike koriste za razvijanje socijalnih, emocionalnih i komunikacijskih vještina svih sudionika.³² Iako se ljudi rađaju s određenim nasljednim sklonostima, ipak uvjerenja i stavove stječu kroz osobno životno iskustvo, a ponekad je poželjno izbjeći neka iskustva te pouku dobiti posredno, npr. preko likova iz književnog teksta, filma ili okoline. Putem interakcije sa svojom okolinom djeca usvajaju nove načine razmišljanja i rješavanja problema.³³ Djeca uče neposredno iz onoga što im se dogodilo, pri čemu je najvažnija uloga djetetove okoline, ali i posredno, putem onoga što su vidjeli da čine drugi ili što se drugima dogodilo.³⁴ Dijete se uči ponašati po modelu ili uči na uspjehu. U prvom slučaju ono samo odabire uzor, osobu ili lik čije mu se ponašanje sviđa te uči putem promatranja i oponašanja. Ortner ističe kako, kada se radi o učenju na uspjehu, dolazi do djetetova namjernog ponavljanja ponašanja zbog kojeg je naišlo na odobravanje drugih s ciljem ponovnog zadobivanja priznanja.³⁵ Ortner također ističe da, ukoliko se dijete ne ponaša dobro, to nije odmah znak da ono samo po sebi nije dobro.³⁶ Njegovo ponašanje upućuje na njegove nezadovoljene potrebe, koje stručna osoba u radu s djecom prepoznaje i razumije. Budući da su osjećaji rezultat osobnih potreba i očekivanja pojedinca, dijete svojom emocijom iskazuje jesu li mu potrebe zadovoljene ili nisu. Javljuju se prepoznatljivi osjećaji koji su posebno izraženi kod djece čije su potrebe zadovoljene, npr. bezbrižnost, energičnost, ispunjenost, mirnoća, odvažnost, optimističnost, opuštenost, privrženost, radost, rasterećenost, samouvjerenost, sigurnost, uгода, uzbuđenje, ushićenje, zanos i sl. Nasuprot njima javljaju se sasvim drukčiji osjećaji, naročito izraženi kod djece, kada njihove potrebe nisu zadovoljene, kao npr. osjećaj bespomoćnosti, bezvoljnosti, beznadnosti, bijesa, boli, buntovnosti, dosade, iscrpljenosti, klonulosti, lijenosti, ljubomore, ljutnje, mržnje, napetosti, nemira, nervoze, nesigurnosti, pasivnosti, pesimizma,

³¹ Gjurković, T. *Terapija igrom: kako razviti vještine za razumijevanje djeteta i produbiti odnos s njim*. Split: Harfa, 2016. Str. 13.

³² Krpan, K. *Dramske igre koje uče istini, pravdi, poštenju i ljubavi*. // *Književnost i dijete* 3/4(2017), str. 60.

³³ Klarin, M. *Razvoj djece u socijalnom kontekstu: roditelji, vršnjaci, učitelji: kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2006. Str. 103.

³⁴ Simmons, S.; J. Simmons. *Emocionalna inteligencija: procjene i vrste*. Zagreb: Izvori, 2000.

³⁵ Ortner, G. *Kako će roditelji ispravno motivirati svoje dijete*. // *Bajke koje pomažu djeci: priče protiv straha i agresivnog ponašanja te sve što trebate znati kada ih čitate djeci: za djecu od 3 do 7 godina*. Zagreb: Mozaik knjiga, 1998. Str. 13.

³⁶ Ortner, G. *Uvod*. // *Nove bajke koje pomažu djeci: priče o svadi, strahu i nesigurnosti te ono što bi roditelji trebali znati o tome: za djecu od 6 do 10 godina*. Zagreb: Mozaik knjiga, 1999. Str. 130.

potištenosti, povučenosti, prestrašenosti, smetenosti, tjeskobe, tuge, uzrujanosti, zabrinutosti i sl. Stručna osoba u radu s djecom treba pažnju usredotočiti na razumijevanje djetetovih potreba i osjećaja, odnosno opažanjem uvidjeti njegove potrebe. Nakon razumijevanja djetetovih nezadovoljenih potreba važno je poduzeti korake u svrhu njihova zadovoljavanja pravilnim usmjeravanjem, a dramsko-lutkarska igra preporučljivo je sredstvo za postizanje navedenog cilja. Važno je djecu tijekom njihova odrastanja naučiti izražavati osjećaje, budući da ih se na taj način uči bolje izraziti i shvatiti osobne potrebe. Time se također kod njih produbljuje razumijevanje i perspektiva drugih osoba te ih se lakše dovodi do usklađivanja s drugima, čime se jačaju njihove emocionalne i socijalne kompetencije. Ortner ističe kako treba povesti računa o tome da dijete „prepozna osjećaje i prihvati ih kao nešto normalno“.³⁷ Djecu je potrebno naučiti da prepoznaju vlastite osjećaje kako bi im oni poslužili kao putokaz za daljnje ispravno djelovanje. Upravo se to postiže dječjom biblioterapijom putem interpretacije odabranog književnog teksta dramatizacijom, odnosno situacijskom, dramskom ili lutkarskom igrom. Forgan navodi da dobro postavljena biblioterapija u području odgoja i obrazovanja uključuje četiri elementa, a to su predčitanje, vođeno čitanje, diskusija nakon čitanja te rješavanje problema.³⁸ Nedvojbeno je da dramske improvizacije i igranje uloga utječu na samospoznaju i promjenu stavova te mogu doprinijeti sposobnosti rješavanja problema, ali i razvijanju vrijednosnog sustava i poboljšavanju međuljudskih odnosa.³⁹ Na taj se način vrlo uspješno ostvaruju ciljevi dječje biblioterapije.

5. Primjena razvojne biblioterapije u radu kompetentnog knjižničara u suvremenoj knjižnici

U knjižničarskoj se literaturi suvremeni koncept knjižnice razmatra kao dnevni boravak lokalne zajednice, a zatim i kao treće mjesto (uz dom kao prvo mjesto i posao kao drugo mjesto u životu čovjeka).⁴⁰ Prema Jamesu Elmborgu, koncept knjižnice kao trećeg prostora može pripomoći knjižnicama i knjižničarima u razvijanju načina rada s različitim populacijama u okviru sve dinamičnijih promjena u suvremenom društvu.⁴¹ Time je suvremena knjižnica, osim svojih tradicionalnih zadataka i usluga, dobila novu ulogu kao informacijsko, edukacijsko, kulturno i zabavno središte naselja u kojem je smještena. Ona je za svoje korisnike aktivan

³⁷ Isto, str. 133.

³⁸ Škrbina, D. Nav. dj., str. 224.

³⁹ Krpan, K. Nav. dj., str. 63.

⁴⁰ Velagić, Z. Povijesnost koncepcije knjižničnog trećeg prostora. // Narodne knjižnice kao treći prostor: zbornik radova / 9. savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj; uredile Dunja Marija Gabriel i Jelica Leščić. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2015. Str. 29–42.

⁴¹ Elmborg, J. K. Libraries as the spaces between us: recognizing and valuing the third space. // Reference and User Services Quarterly 50, 4(2011), 338-350. [citirano: 2017-01-12]. Dostupno na: http://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=slis_pubs.

treći životni prostor u kojem se provode brojni knjižnični programi. Realizacija programa namijenjenih djeci i mladima ima za cilj razvijanje kulture čitanja te ostvarivanje njihovih potreba i prava (na informaciju, pismenost, učenje, kulturu, zabavu, odnosno cjelokupni osobni razvoj). Odjeli za djecu i mladež kontinuirano provode i organiziraju raznovrsne aktivnosti i programe kako bi osigurali djeci i mladima pristup znanju i informacijama, ne umanjujući ni odgojnu dimenziju knjižnice putem igre i zabave. Iako najvažniju ulogu u socijalnom i emocionalnom razvoju djece imaju roditelji te ostali stručnjaci koji se njima bave, nezanemariva je uloga dječjih knjižničara s kojima djeca provode slobodno vrijeme. Izvršavanje odgojno-obrazovne zadaće knjižnice ovisi o kompetentnosti knjižničara za djecu i mladež koji su neposrednim radom s mladim knjižničnim korisnicima u neformalnom odgojno-obrazovnom procesu. Dječji je knjižničar u stalnom kontaktu s djecom i njihovim roditeljima i zato može svojim aktivnim stavom izvršiti znatan odgojni i obrazovni utjecaj na njih.⁴² On stoga mora poznavati i razumjeti teoriju razvoja čitanja i njegova promicanja, umjetničke i kulturne mogućnosti te sadržaje u knjigama, ali i drugim medijima koji su namijenjeni djeci. Knjižnice nude bogatu ponudu aktivnosti i događanja⁴³ za najmlađe korisnike s ciljem da oni slobodno vrijeme provode kvalitetno i smisleno. Slobodno vrijeme ispunjeno smislenim sadržajima važan je odgojno- obrazovni čimbenik i potiče cjelokupan razvoj ličnosti. Ono je ogroman „prostor“ samoaktualizacije i ostvarenja osobnosti pojedinca, a kao takvo još je uvijek nedovoljno iskorišteno. Uloga suvremenog knjižničara u tom je kontekstu značajna budući da su knjižnice s programima koje nude važan čimbenik u kreiranju slobodnog vremena svojih korisnika. Knjižničari su učitelji, savjetnici i vodiči kroz intelektualnu baštinu, a ne samo „službenici koji pune police svime onim što potrošači žele“.⁴⁴ Suvremeni knjižničar prepoznaje potrebe korisnika te im preporučuje odgovarajuću literaturu. On je kompetentan u svom poslu, što podrazumijeva dobro poznavanje literature koju izabire za knjižnične korisnike. Prilikom preporuke određene knjige za čitanje treba uzeti u obzir potrebe i karakteristike korisnika, što zahtijeva dodatne kompetencije. Suvremeni knjižničar koji radi s djecom i mladima, osim svojih knjižničarskih kompetencija, uglavnom je i pedagoški obrazovan, što podrazumijeva educiranost potrebnu za rad s djecom. On osmišljava i provodi odgojno-obrazovni rad u knjižnici kroz različite programe. Pritom su biblioterapijske radionice u knjižnicama odličan izbor jer doprinose razvoju socijalnih i emocionalnih kompetencija kod djece, a također

⁴² Krpan; K.; J. Sindik; S. Bartaković. Knjižnica: podrška roditeljima u medijskom opismenjavanju i medijskom odgoju djece. // Vjesnik bibliotekara Hrvatske 60, 2-3(2017), str. 273. Dostupno i na: <https://www.hkdrustvo.hr/vjesnik-bibliotekara-hrvatske/index.php/vbh/article/view/586/538> [citirano: 2018-02-26].

⁴³ Programi za djecu i mladež. // Knjižnice grada Zagreba. [citirano: 2017-01-12]. Dostupno na: <http://www.kgz.hr/default.aspx?id=1616>.

⁴⁴ Usherwood, B. Equity and excellence in the public library: why ignorance is not our heritage. Hampshire: Ashgate, 2007. Str. 124.

ih potiču na čitanje te razvijaju naviku čitanja jačajući istovremeno komunikacijske vještine. Preporučljivo ih je provoditi u radu čitateljskih klubova, odnosno čitateljskih grupa u okviru kojih se mogu prakticirati biblioterapijske radionice prilagođene potrebama i dobi obuhvaćene grupe. „*Čitateljske grupe aktivni su i konstruktivni način provođenja slobodnog vremena za ljude svih uzrasta i osnivaju se na svim mjestima gdje ima prostora za mirno i posvećeno druženje.*“⁴⁵ Fraiser i McCannon ističu da tom prilikom biblioterapiju promatramo na način korištenja knjiga kao pomoći i savjeta za djecu sa specifičnim problemima i izazovima.⁴⁶ Pritom, kako navode Lucas i Soares, od biblioterapije ne očekujemo izlječenje, već prosvjetljenje, odnosno unutarnji uvid koji doprinosi oslobađanju osjećaja, uviđanju mogućih rješenja problema i promjeni ponašanja.⁴⁷ Kompetentan knjižničar za djecu i mladež može biti odličan voditelj razvojne biblioterapije u suvremenim knjižnicama. Osim rada u čitateljskim grupama, razvojna se biblioterapija prakticira tijekom grupnih posjeta nižih razreda osnovne škole prilikom obrade lektire kroz igru. To je knjižnični program obrade lektire na drukčiji način, čija je svrha poticanje zanimanja djece za čitanje te razvijanje kulture čitanja. Radi se o kreativnim radionicama sa školskom djecom u knjižnici koje vode knjižničari za djecu i mladež. Budući da spomenute radionice obavezno obuhvaćaju i vođeno čitanje književnog teksta, prilikom čega djeca prolaze kroz sve faze biblioterapijskog procesa, s pravom ih možemo nazvati dječjom biblioterapijom. Spomenute biblioterapijske radionice izuzetno su kreativnog karaktera, tako da ih možemo poistovjetiti sa sadržajem koji obuhvaća pojam kreativne terapije. Warren objašnjava da kreativna terapija znači upotrebu umjetnosti (likovno-vizualnog izražaja, glazbe, plesa, drame, lutkarstva, priče) i drugih kreativnih procesa radi unapređivanja zdravlja sudionika putem poboljšavanja kvalitete življenja pod specifičnim okolnostima.⁴⁸ Na spomenutim radionicama uvodna je igra najpoželjnija među učenicima razredne nastave jer je ona djetetova prirodna i osnovna životna aktivnost. Na taj način dobivena motivacija najučinkovitija je za opuštanje te je ujedno odlična priprema za učenikovo maštanje i zamišljanje. Igra može biti popraćena prigodnom glazbom kojom se dočarava ugođaj. Čičko naglašava kako su pritom korisne i vježbe opuštanja, kojima se postiže opuštanje sudionika i usredotočenost misli.⁴⁹ Na dječjim odjelima u gotovo svim narodnim knjižnicama, pa tako i u Knjižnicama grada Zagreba, knjižničari provode brojne programe koje po sadrža-

⁴⁵ Bašić, I. O čitateljskim grupama. Zagreb: Balans centar, 2014. Str. 10.

⁴⁶ Fraiser, M. M.; C. McCannon. Using bibliotherapy with gifted children. // *Gifted Child Quarterly* 25, 2(1981), str. 82.

⁴⁷ Vale Lucas, C.; L. Soares. Bibliotherapy: a tool to promote children's psychological well-being. // *Journal of Poetry Therapy* 26, 3(2013), str. 139.

⁴⁸ Warren, B. Using the creative arts in therapy: a practical introduction. London: Routledge, 1993.

⁴⁹ Čičko, H. Pristupiti čitanju lektire na drugačiji način. // *Kako razvijati kulturu čitanja: zbornik / uredila R. Javor. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, 1999. Str. 75.*

ju možemo uvrstiti među primjere dječje, odnosno razvojne biblioterapije. Pojam biblioterapije u radu knjižničara narodnih knjižnica počinje se spominjati od pojave projekta „Korak po korak do oporavka“, u čijem je kreiranju sudjelovala tadašnja voditeljica Gradske knjižnice KGZ-a Ljiljana Sabljak. Knjižnica Selčina (ogranak Knjižnice Sesvete, KGZ) od samog je početka (od 1994. godine) sudjelovala s još nekolicinom knjižnica unutar KGZ-a u realizaciji projekta „Korak po korak do oporavka“ kojim su bila obuhvaćena djeca pogođena ratnim traumama, uglavnom pridošla iz ratom zahvaćenih područja. Biblioterapijske radionice provodile su knjižničarke za djecu i mladež koristeći se Priručnikom za kreativne susrete s djecom u ratnim i poslijeratnim vremenima.⁵⁰ Na biblioterapijskim radionicama korištene su kreativne tehnike i raznolika građa, od polaznog književnog teksta, preko odabrane glazbe i fotografije, pa sve do filma. Priče, crteži, pjesma, igra i ples korišteni su kako bi potaknuli djecu da oslobode potisnute emocije te pronađu nadu za vlastitu budućnost. U KGZ-a su se biblioterapijske radionice nastavile provoditi i u mirnodopskim uvjetima, kao uspješan alat za poticanje čitanja, razvoj čitateljske pismenosti te socijalnih i emocionalnih vještina kod djece tijekom njihova odrastanja. Prakticirane su u knjižnicama, pored satova „Lektire na drugačiji način“, u sklopu djelovanja čitateljskih klubova za djecu i mladež, ali i tijekom redovnih knjižničnih aktivnosti poput pričaonica, likovnih radionica, putopisnih radionica i igraonica. Radionice razvojne biblioterapije stručno su osmišljeni odgojno-obrazovni sadržaji koji se kriju iza različitih naziva knjižničnih programa za djecu i mladež.

6. Zaključak

Pravodobno stjecanje socijalnih vještina kao pomoć u emocionalnom sazrijevanju, uz onu obrazovnu, jedna je od najvažnijih zadataka odgojno-obrazovnog sustava i svih odgojno-obrazovnih ustanova u kojim djeca borave, pa tako i narodne knjižnice. Voditelj dječje biblioterapije jest stručna osoba za rad s djecom, a vrlo često to je knjižničar na odjelu za djecu i mladež u narodnoj knjižnici. U navedenoj situaciji knjižničar ima ulogu posrednika između književnog teksta i djece, stoga je nužno njegovo poznavanje dječje književnosti i osnova razvojne psihologije. Podrazumijeva se da navedene kompetencije imaju knjižničari koji rade s djecom i mladima. Biblioterapijske radionice važna su tehnika u radu s djecom. Pri izboru literature, osim kvalitete, treba uzeti u obzir i čitateljske preferencije, jer se one brzo mijenjaju u dobi djetinjstva i adolescencije. U predškolskom i mladm školskom uzrastu djeci su omiljene priče o životinjama i pustolovne priče, dok ih kasnije privlače realistične teme o životu vršnjaka. Kod mlade djece, koja

⁵⁰ Korak po korak do oporavka : priručnik za kreativna susretanja s djecom u ratnim i poslijeratnim vremenima / priredio Arpad Barath. Zagreb: Katedra za zdravstvenu psihologiju Medicinskog fakulteta: Knjižnice grada Zagreba, Gradska knjižnica: Ured UNICEF-a za Hrvatsku, 1994.

su tek naučila ili uče čitati, treba obratiti pažnju i na vizualni dojam knjige, što podrazumijeva veličinu knjige, korištenje boja, izgled ilustracija i veličinu fonta. Dječjom biblioterapijom potiče se i razvija čitateljska pismenost najmlađih knjižničnih korisnika. Odabrani književni tekstovi oblikuju djetetov način mišljenja i utječu na njegovo ponašanje, a često mogu pomoći i u rješavanju problema s kojima se djeca suočavaju. Književni tekst, posredstvom stručne osobe, otvara prostor za razumijevanje i analiziranje životne situacije u kojoj se dijete nalazi te potiče na diskusiju, promišljanje i vrednovanje mogućih rješenja. Djeca moguća rješenja najbezbolnije propitkuju putem igre. Kao konačni cilj razvojne biblioterapije postavlja se odgoj djece u emocionalno i socijalno inteligentne pojedince, kasnije aktivne pojedince u društvu te aktivne korisnike knjižničnih programa i usluga.

LITERATURA

- Bašić, I. Interaktivna biblioterapija i pop kultura - mogućnosti primjene popularnih tekstova u terapeutske svrhe u radu s adolescentima i odraslima. // Biblioterapija u pop kulturi / Frida Biščan. Karlovac : Gradska knjižnica Ivan Goran Kovačić, 2014. Str. 18–25.
- Bašić, I. Biblioterapija i poetska terapija: definicija područja. // Biblioterapija i poetska terapija: priručnik za početnike. Zagreb: Balans centar, 2011.
- Bašić, I. O čitateljskim grupama. Zagreb : Balans centar, 2014.
- Beatty, W. K. A historical review of bibliotherapy. // *Library Trends* 11, 2(1962), [citirano: 2017-09-10]. Dostupno na: https://www.ideals.illinois.edu/bitstream/handle/2142/6050/librarytrendsv11i2c_opt.pdf?sequence=1.
- Buonanno, M. Leggere la fiction. Napoli : Ligouri, 1996.
- Cartledge, G.; M. Kiarie. Learning social skills through literature for children and adolescents. *Teaching exceptional children*, 34, 2(2001), 40–47.
- Cianciolo J. P. Picture books for children. Chicago; London: American Library Association, 1997.
- Crothers, S. M. A literary clinic. // *The Atlantic Monthly*, (1916), 291-300. [citirano: 2017-08-09]. Dostupno na: <http://www.unz.org/Pub/AtlanticMonthly-1916sep-00291?View=PDF>.
- Čičko, H. Pristupiti čitanju lektire na drugačiji način. // Kako razvijati kulturu čitanja: zbornik / uredila R. Javor. Zagreb: Knjižnice grada Zagreba, 1999. Str. 75–79.
- Čitalačka pismenost. // Logokor. [citirano: 2017-12-10]. Dostupno na: <http://www.logokor.hr/citalacka-pismenost.html>.

- Elmborg, J. K. Libraries as the spaces between us: recognizing and valuing the third space. // *Reference and User Services Quarterly* 50, 4(2011), 338-350. [citirano: 2017-01-12]. Dostupno na: http://ir.uiowa.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1008&context=slis_pubs.
- Fraiser, M. M.; C. McCannon. Using bibliotherapy with gifted children. // *Gifted Child Quarterly* 25, 2(1981), 81–85.
- Ginott, G. H. *Između roditelja i djeteta*. Lekenik: Ostvarenje, 2005.
- Gjurković, T. *Terapija igrom: kako razviti vještine za razumijevanje djeteta i produbiti odnos s njim*. Split: Harfa, 2016.
- Janavičiene, D. Bibliotherapy process and type analysis: review of possibilities to use it in the library. // *Tiltai* 53, 4(2010), 120–124.
- Kapović Vidmar, P.; M. Lacovich. *7 putovanja : terapijske priče za djecu*. Rijeka: Naklada Uliks, 2017.
- Klarin, M. *Razvoj djece u socijalnom kontekstu: roditelji, vršnjaci, učitelji: kontekst razvoja djeteta*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2006.
- Krpan, K. *Dramske igre koje uče istini, pravdi, poštenju i ljubavi*. // *Književnost i dijete* 3/4(2017), 60–63.
- Krpan, K.; J. Sindik; S. Bartaković. *Knjižnica: podrška roditeljima u medijskom opismenjavanju i medijskom odgoju djece*. // *Vjesnik bibliotekara Hrvatske* 60, 2–3(2017), 265-278. DOI: <https://www.hkdrustvo.hr/vjesnik-bibliotekara-hrvatske/index.php/vbh/article/view/586>.
- Kocijan Hercigonja, D. *Uspješna komunikacija s djecom i adolescentima kao značajan čimbenik u procesu liječenja*. // *Glasnik HKLD* 19, 3(2009), 15–17.
- Kolucki, B.; D. Lemish. *Kako komunicirati s djecom*. Zagreb: UNICEF, Ured za Hrvatsku, 2013.
- Lučanin, D.; J. Despot Lučanin. *Komunikacijske vještine u zdravstvu*. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2010.
- Lučić-Mumlek, K. *Lektira u razrednoj nastavi: metodički priručnik*. Zagreb: Školska knjiga, 2004.
- Lukas, E. *Što nas u životu pokreće: logoterapijski pristupi*. Zagreb: Svijetla točka, 2013.
- McLeod, A. *Listening to children*. Philadelphia: Jessica Kongsley Publishers, 2008.
- Ortner, G. *Kako će roditelji ispravno motivirati svoje dijete*. // *Bajke koje pomažu djeci : priče protiv straha i agresivnog ponašanja te sve što trebate znati kada ih čitate djeci: za djecu od 3 do 7 godina*. Zagreb : Mozaik knjiga, 1998.
- Ortner, G. *Uvod*. // *Nove bajke koje pomažu djeci : priče o svadi, strahu i nesigurnosti te ono što bi roditelji trebali znati o tome: za djecu od 6 do 10 godina*. Zagreb: Mozaik knjiga, 1999.

- Programi za djecu i mladež. // Knjižnice grada Zagreba. [citirano: 2017-01-12]. Dostupno na: <http://www.kgz.hr/default.aspx?id=1616>.
- Puljak, A. Biblioterapija : knjigom do zdravlja. [citirano: 2017-07-10]. Dostupno na: <http://www.stampar.hr/hr/biblioterapija-knjigom-do-zdravlja>.
- Reščić-Rihar, T.; J. Urbanija. Biblioterapija. Ljubljana: Univerza, Filozofska fakulteta, Odelek za bibliotekarstvo, 1999.
- Rudež, J. Biblioterapija. // Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture 3, 1–2(2005), 99–131.
- Rudež, J. Biblioterapijska metodologija. // Hrvatski: časopis za teoriju i praksu nastave hrvatskoga jezika, književnosti, govornoga i pismenoga izražavanja te medijske kulture 2, 1–2(2004), 55–82.
- Sever Globan, I.; J. Bošnjaković. Film kao ljekovita metafora u logoterapijskoj praksi. // Nova prisutnost 14, 2(2016), 219-237. Dostupno i na: <http://www.google.hr/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=1&ved=0ahUKEwjN6-HcIMXXA-hUH2hoKHQqTAWMQFggI MA A&url=http%3A%2F%2Fhrcaak.srce.hr%2Ffile%2F238064&usg=AOvVaw3g9k8FrBLTOrKfpjInLfl> [citirano: 2018-10-10].
- Simmons, S.; J.C. Simmons. Emocionalna inteligencija: procjene i vrste. Zagreb: Izvori, 2000.
- Smjernice za knjižnične usluge za bolničke pacijente, starije osobe i osobe s posebnim potrebama u ustanovama za trajnu skrb i smještaj. Zagreb: Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2009.
- Škrbina, D. Art terapija i kreativnost. Zagreb: Veble commerce, 2013.
- Tuckman, Bruce W. Forming, storming norming and performing in groups.// The encyclopedia of informal education. [citirano: 2017-12-12]. Dostupno na: https://www.staff.science.uu.nl/~daeme101/infed.org-Bruce_W_Tuckman__forming_storming_norming_and_performing_in_groups.pdf.
- Vale Lucas, C.; L. Soares. Bibliotherapy: a tool to promote children's psychological well-being. // Journal of Poetry Therapy 26, 3(2013), 138–140.
- Velagić, Z. Povijesnost koncepcije knjižničnog trećeg prostora. // Narodne knjižnice kao treći prostor: zbornik radova / 9. savjetovanje za narodne knjižnice u Republici Hrvatskoj; uredile Dunja Marija Gabriel i Jelica Leščić. Zagreb: Nacionalna i sveučilišna knjižnica, 2015. Str. 29–42.
- Warren, B. Using the creative arts in therapy: a practical introduction. London: Routledge, 1993.
- Zarevski, P. Psihologija pamćenja i učenja. Jastrebarsko: Naklada Slap, 2007.